

Warmteschappen

Hoe warmte-initiatieven en burgercoöperaties een
volwaardige plek kunnen krijgen in de warmtetransitie

Kirsten Notten

Samenvatting

Aanleiding

De warmtetransitie lijkt momenteel gedomineerd door een klassiek speelveld van overheid en markt. Er is veel aandacht voor de betrokkenheid van bewoners, vooral voor het verkrijgen van draagvlak. Dat bewoners zelf plannen voor hun buurt maken en zelf het warmtesysteem in eigendom willen nemen, is nu nog een uitzondering. Alhoewel overheden sympathiek staan tegenover de initiatieven en hen steun verlenen, is het lastig een plek te krijgen in strategisch beleid en voldoende financiering te krijgen voor het hele en complexe proces.

In de maatschappelijke discussies verschijnen andere economische theorieën om de vanzelfsprekendheid van een klassiek speelveld en marktordening te bevragen of te doorbreken. Hoogleraar economie Irene van Staveren gebruikt hiervoor bijvoorbeeld het werk van Adam Smith die drie waardendomeinen onderscheidt:

- De markt met ruil op basis van keuzevrijheid
- De staat met regelgeving en herverdeling op basis van rechtvaardigheidsprincipes.
- De gemeenschapseconomie van de *commons* en onderlinge zorg op basis van welwillendheid.

In termen van Adam Smith kunnen we zeggen dat overheden momenteel niet goed in staat zijn om het derde domein van de gemeenschapseconomie in de warmtetransitie te erkennen en ondersteunen.

Om een beter beeld te krijgen van de voorwaarden voor een nieuw samenspel tussen overheid, markt en de 'nieuwe commons' heeft Energie Samen | Buurtwarmte in opdracht van Duurzaam Door een verkenning gedaan naar de randvoorwaarden voor warmte-initiatieven om een volwaardige positie in het speelveld van de lokale warmtetransitie te krijgen.

Wat er op het spel staat bij overheden en warmte-initiatieven

De nieuwe warmtewet en de transitievisie warmte zijn uitgekozen als strategische beleidsprocessen die actueel zijn en waar de positie van de warmte-initiatieven vorm zou moeten krijgen. Er zijn twee bijeenkomsten gehouden met medewerkers van het ministerie van EZK en BZK, de VNG, het OFL (Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving) en vertegenwoordigers van warmte-initiatieven.

Voor alle betrokken partijen waren het uitdagende gesprekken. Bij de sessies bleek dat er veel op het spel staat in een nieuw samenspel en een goede samenwerking. Dankzij dit project van Duurzaam Door was er open ruimte om te leren. Betrokken overheden en initiatieven waren bereid om goede inhoudelijke gesprekken te voeren en naar elkaar te luisteren. De open ruimte en de waardering voor elkaar maakte het mogelijk om het echte gesprek te voeren over de thema's waar het daadwerkelijk schuurt. Er groeide respect voor de uitdagingen waar de partijen mee bezig zijn. Dit zijn een aantal thema's waar het schuurt:

- De regierol van de gemeente versus het initiatief van initiatieven. Met daarbij de regierol als top down, bottom up of middle up down.
- Draagvlak aan de voorkant of tijdens het proces verwerven dan wel werk maken van draagvlak nadat er een concreet aanbod ligt.
- De representatieve democratie van de gemeenteraad en de fijnmazige sociale contacten van initiatieven met hun lokale gebiedsdemocratie.
- Cherry picking van mooie bronnen of makkelijke wijken willen voorkomen versus de wens gewoon te beginnen om een complex probleem in een transitie op te lossen.
- De verwachting dat de markt warmte als monopolie kan organiseren met regulering versus de verwachting dat bij een monopolie voor een basisbehoefte de markt niet te reguleren is.
- Professionaliteit van initiatieven aan de voorkant bewijzen op basis van een trackrecord of groeien naar professionaliteit met landelijke ondersteuning.

DEMOCRATIE IN DE ENERGIE-TRANSITIE

De pijn en de kracht van de initiatieven

Daarnaast is een sessie georganiseerd met de koplopers onder de warmte-initiatieven om een verdiepend gesprek te voeren over de eigen positie. Koplopers-initiatieven ondervinden de schurende thema's in hun dagelijkse praktijk. Ze zijn professioneel bezig, in samenwerking met de gemeente, met innovatieve oplossingen die betaalbaar zijn en draagvlak in de wijk hebben.

En dan toch:

Kiest de gemeente een andere wijk voor proeftuinaanvraag, wil de gemeente een andere wijkindeling of verwacht de gemeente dat ze als vrijwilliger werken. Is het onzeker of het initiatief het warmteproject mag realiseren en beheren. Krijgt een initiatiefnemer vanuit de politiek het verwijt dat ze het werk doen uit eigen belang, om geld te verdienen zoals een marktpartij.

Toch gaan de initiatieven door. Er zijn terugkerende thema's waar de kracht van de initiatieven uit blijkt:

- Trots en tevredenheid om het zelf te doen: dat verbindt bewoners in wijken en dorpen, door waardeverschillen en polarisatie heen.
- Oplossingen die dichtbij en daadwerkelijk duurzaam zijn: dat geeft vertrouwen en draagvlak voor aardgasvrij.
- Een goede partner vinden zoals een universiteit, waterbedrijf of Energie Samen: dat geeft een project kracht.

Uit de ervaringen van de koplopers blijkt dat als de gemeente een veelbelovend project steunt, er mee samenwerkt en het initiatief de ruimte geeft, is de kans op succes groot.

De eigen positie van warmte-initiatieven en de Europese Directives

Dit project heeft Energie Samen gekoppeld aan lopende werkzaamheden. In het kader van de samenwerking van DRIFT en Buurtwarmte in een Europees PROSUE project over 'prosumenten' hebben ze samen een living lab gehouden over de 'nieuwe warmte commons'. Hier hebben gemeenten, ministeries, warmte-initiatieven en kennisinstellingen aan deelgenomen. Energie Samen heeft een consultatiereactie gegeven op de concept warmtewet. Onderdeel hiervan zijn de Europese Directives die naar nationale wetgeving vertaald moeten worden. Dit werk en de resultaten van de gesprekken voor het project hebben denkrichtingen voor een vervolg opgeleverd.

Lokaal eigendom bij warmte ontbreekt

Terwijl in het klimaatakkoord is afgesproken dat voor de opwek van hernieuwbare elektra gestreefd wordt naar 50% lokaal eigendom, is er niks vastgelegd of afgesproken over lokaal eigendom bij warmte. Dit maakt het moeilijker om positie te krijgen als warmte-initiatieven.

Warmteschap als nieuwe democratische marktspeler

De afgelopen jaren zijn Europese richtlijnen van kracht geworden. De Europese Directives bieden goede handvatten om de eigen positie van warmte-initiatieven vast te leggen in wetgeving, zoals in de nieuwe warmtewet. Dat loopt via een definitie en via een faciliterend kader. Energie Samen heeft voor het eerst in Europa een nieuwe marktspeler geïntroduceerd, waarbij de eigen positie van de warmte-initiatieven is gedefinieerd met de naam: warmteschap. Het warmteschap is een gebiedsdemocratie met lokaal eigendom en zeggenschap.

Deze positie van het warmteschap bevat drie elementen, die bij de gemeenschaps-economie van de *commons* horen:

1. Het warmteschap kan zich bezig houden met alle elementen uit de warmteketen: bron, net, levering, isolatie, koude of andere energiediensten.
2. De zeggenschap en eigendom ligt bij leden of aandeelhouders die in de nabijheid van het hernieuwbare energieproject gevestigd zijn.
3. Het warmteschap werkt met sociale spelregels, die uit drie componenten bestaan:
 - Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
 - Bedoeling: Waardegericht werken met profit for purpose;
 - Manier van werken: Menselijk, lerend en voortdurend afstemmen met de praktijk.

De ervaring met de Mienskip uit Friesland laat verder zien, dat deze eigen positie met een keurmerk versterkt kan worden. Dat geeft overheden vertrouwen dat een warmteschap echt een lokaal initiatief is. Het faciliterend kader dat de Europese Directives vragen, heeft nog verdere uitwerking nodig.

Belemmeringen en kansen

Een aantal eisen in concept-warmtewet lijken de toegang voor initiatieven en coöperaties te belemmeren: de eisen voor professionaliteit aan de voorkant en het sturen op grote kavels. De uitzondering voor 500 woningen is mooi, maar zal beperkt werken.

Kansen zijn:

- Warmteschap als derde model opnemen met een voorkeursrecht om een plan te maken. Gedurende het proces om een plan te maken kan het warmte-initiatief professionaliseren.
- Een landelijke coöperatieve ondersteuningsorganisatie voor professionalisering van warmte-initiatieven.

De huidige aansluiting van warmtewet en transitievisie warmte lijken initiatieven te belemmeren. Nu zal kavelbepaling en verlenen concessie op basis van de transitievisie plaatsvinden, dus voordat wijkbewoners mee hebben kunnen praten. Kansen zijn:

- Eerst een plan met en voor de wijk maken, dan pas de kaveltoewijzing en keuze warmtebedrijf uitvoeren, met

hierbij het voorkeursrecht voor een warmteschap.

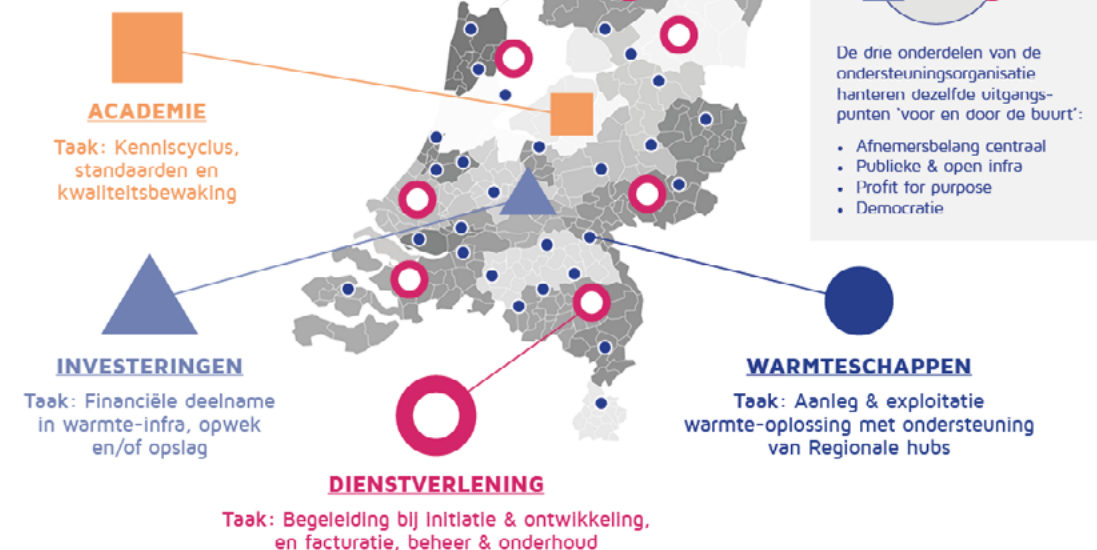
Gemeenten weten soms niet goed hoe initiatieven als nieuwe speler te plaatsen. Echter, als gemeenten goed samenwerken met initiatieven is de kans op succes groot.

Kansen zijn:

- Het warmteschap als derde model met een voorkeursrecht om een plan te maken, opnemen in de transitievisie warmte en de warmteketen.

COLLECTIEVE WARMTE VOOR EN DOOR DE BUURT

PROFESSIELE ONDERSTEUNINGS-ORGANISATIE VOOR WARMTESCHAPPEN

- Realistische beeldvorming. Meer onderlinge samenwerking en handvatten kunnen hierbij helpen.
- Afstemming van de regierol van gemeenten op het initiatief van warmte-initiatieven.
- Erkenning voor de eigen gebiedsdemocratie van een warmteschap als aanvulling op de representatieve democratie. De afstemming uitwerken.
- Goede en langdurige afspraken maken, zodat een bewonersinitiatief daadwerkelijk haar plan kan gaan realiseren.

Tien inzichten

Samenvattend heeft dit project 10 inzichten opgeleverd over de eigen positie van warmteschappen.

1. Lokaal eigendom bij warmte ontbreekt.
2. Warmteschappen definiëren als nieuwe marktspeler en uitwerking Europese directives.
3. Ruimte maken zodat overheden en initiatieven samen kunnen leren.
4. Ruimte voor intitiatief bij complexe, interbestuurlijke transitie.
5. Het warmteschap opnemen in de warmtewet en zorgen voor betere aansluiting met transitievisie warmte.
6. Samenwerking van ECW (Expertise Centrum Warmte) en warmte-initiatieven vormgeven voor kennisdeling.
7. De regierol van gemeenten en het initiatief van initiatieven op elkaar afstemmen.
8. De democratie in de energietransitie aanvullen met gebiedsdemocratie.
9. Het warmteschap met eerste recht van ontwikkeling opnemen in transitievisie warmte en de warmteketen.
10. Een landelijke coöperatieve ondersteuningsstructuur inrichten voor het professionaliseren van warmte-initiatieven en warmteschappen.

Een warmtesysteem dat alle elementen uit de warmteketen kan bevatten:

- productie
- distributie,
- levering,
- verbruik,
- aggregatie,
- energieopslag,
- energie-efficiëntie diensten,
- isolatie,
- koude,
- of andere energiediensten.

Lokaal eigendom van het warmtesysteem door:

- Personen,
- Lokale autoriteiten, zoals een gemeente of waterschap
- Kleine ondernemingen

Sociale regels voor beheer van het warmtesysteem:

- Formeel: democratische organisatie met zeggenschap en inclusiviteit;
- Bedoeling: Waardegericht werken met 'profit for purpose';
- Manier van werken: Menselijk, lerend, afgestemd op de praktijk.

Realisatie publicatie

Tekst: Kirsten Notten, Energie Samen | Buurtwarmte

Vormgeving: Annemarie Zijl | Ontwerp en Communicatie

Opdrachtgever: RVO, Duurzaam Door

Website ▶ www.buurtwarmte.energiesamen.nu

Email ▶ buurtwarmte@energiesamen.nu

De volledige rapportage is te vinden op de website van Buurtwarmte of op te vragen via de mail.

